

תוכן הענינים

1	דבר ההוצאה
8	צילומי כת"י
11	תולדות רבינו המחבר
67	תולדות יד יצחק
73	הקדמת המסדר
77	מפתח התשובות
א	שו"ת פרשת מרדכי
רצו	הגהות יד יצחק
שיח	נספחים
שנט	ליקוטי פסקים ומנהגים
שסז	פיתקא מן שמיא
שעב	מפתחות

תולדות רבינו המחבר

מאת הרב שמחה פאכטמן



מודעת זאת בכל הארץ גדולת רבינו מרדכי, בתורתו ובצדקתו, בחיזוק היהדות ובהרמת קרן התורה בכל מדינות אירופה בשנים ההם, ולא באנו כאן אלא לשרטט קווים קצרים לתולדותיו ופעולותיו, למען ידעו דור אחרון צדיק מה פעל.

השנים ההם, מרובות תהפוכות היו. שכן מצד אחד היה קול התורה מהדהד בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ומעייני החכמה פיו בעוז, עת הפציע אורם של רבותינו גדולי האחרונים, כרבינו עקיבא איגר, רבינו בעל החוות דעת, רבינו החתם סופר ועוד רבים, אך מאידך, 'זה לעומת זה עשה אלקים',

ובשנים ההמה החלה הרפורמה וההשכלה להכות שורש פורה ראש ולענה בקרב שלומי אמוני ישראל, ולולא גאוני ישראל אשר השיבו מלחמה שערה היו הללו עושים שמות בכרם בית ישראל.

בשנים סוערות אלו ניצב רבינו על משמרתו כרועה נאמן, כאשר זקנה ובחרות ושיבה ושחרות משמשים בו כאחד. ביד אחת קנא קנאת ה' בעוז נגד המתחדשים ופורקי העול, ובידו השנייה הרביץ תורה לתלמידיו הרבים והריץ תשובותיו לכל קצוות תבל, נשא בעול כל יהדות אירופה בכלל וקהילתו בפרט, עשה חסד לאלפים וצדקות עד אין קץ.

מכתב נאצה מלא גידופים. במכתבו זה כיסה חורין את הגולל על עצמו, ושוב דנהו רבינו כמתלהלה היורה זיקים ואומר הלא משחק אני, ותמך בכל עוז בהחלטת בית הדין אשר דנו את ספרו לשריפה ובהעברת חורין עצמו מרבנותו. ולולא מהר"ם מינץ שהמתיק את רוע הגזירה לא היתה לו תקומה. אבל כפי שנראה, לא לזמן רב האריך מהר"ם מינץ אפו.

בתקופה זו נתברר כי חורין אינו נמנה כבר עם קהל החרדים בפגעו בהלכה ובמנהגי ישראל המקובלים פעם אחר פעם: הוא התיר באכילה את התרנגולים המכונים 'פערל הינער' שנתחזק למין טמא בהונגריה⁷⁷ (וכפי שהתיר את דג השטירל), התיר למינקת להינשא תוך כ"ד חודש בניגוד להלכה הפסוקה⁷⁸, וכן היה עורך חופות בתוך בית הכנסת⁷⁹, ביטל את הכאת המן בקריאת מגילת אסתר⁸⁰ ואת נגינת הטעמים בקריאת התורה⁸¹ על אפם של רבני דורו.

יתירה מזו, בשנת תקע"ח הדפיס רפורמי א' בשם אליעזר ליברמן, ממייסדי הטעמפל בהמבורג, את ספר 'נוגה הצדק', שם קיבץ תשובות מחכמי דורו להתיר העוגב בבית הכנסת להתפלל בשפה גרמנית וגם לשנות נוסח התפלה. וכנגדו קמו כל רבני התקופה, ובראשם רבינו⁸² ומרן החת"ס, ללחום מלחמת ה' ולהעמיד הדת על תילה. אך חורין הצטרף אל המתירים, וכתב תשובה ארוכה ומפורטת בשם 'קנאת האמת' להתיר כל השינויים בלי פקפוק ולאמץ אותם, וגם יצא מגדרו ללגלג על מנהגי ישראל ולבזותם⁸³.



- 77.** ראה דרשות חת"ס ז' אדר תקע"ט שנדפס בחוט המשולש החדש (סופר, תרס"ח, עמ' כ"ה - כ"ו ע"ב).
- 78.** שם. וראה עוד שו"ת חת"ס ח"ו סי' פ"ט שחורין הבטיח להמינקת שהוא בעצמו יבוא לסדר הקידושין. וכאשר שלח החת"ס רב א' שיוכיח חורין על שלא כדין עשה, הוא פער פיו והשיב שהוא עושה ע"פ שכלו, ושחז"ל ח"ו טעו בזה להחמיר על מינקת יותר מדאי, ועוד דברי כפירה ושמצה כהנה.
- 79.** כן כתב חורין בספרו דבר בעתו עמ' 30, וכ"כ מהר"ם מינץ במכתב אליו (שו"ת חת"ס שם סי' צ"ג).
- 80.** דבר בעתו שם.
- 81.** ראה לקמן הערה 83. ומדברי חורין שם נראה שעשה כן בקריאת התורה בכל שבת בס"ת שהוא עצמו קרא בו.
- 82.** תשובותיו הודפסו במהדורתנו סי' ל"א ול"ב. פולמוס זה נידון בהרחבה בנספח, רקע לסימנים.
- 83.** וז"ל החת"ס במכתבו לחמיו הרעק"א (ח"ו סי' פ"ו): "ועוד לו בנ"ץ עמ' כ"ד בענין נגינת טעמים פער פיו וכתב 'מעולם לא קריתי בניגונים ההמה המבלבלים הכוונה ואין בהם לא טעם ולא ריח תורה'. הנה אם יכחיש שלא נתנה נגינה כלל במסורת ממרע"ה ויעשה ספרי קבלה פלסתר, ומאמר חז"ל אלו פיסקי טעמים, א"כ הוי כמרים יד בגלוי פנים... א"כ המלעיג על כל אלו הנאמרים, עליו נאמר ולהג הרבה יגיעת בשר". תשובתו של חורין היתה גרעין מרכזי בהנבטת ספרות הרפורמה בשנים שלאחריו (כפי שהעיד תלמידו ל. לעף, בספרו Gesammelte Schriften. וראה עוד פאהן, פרקי השכלה, עמ' 195), ומכאן חשיבות המאבק בו.

סימן ב

בענין כשרות התפילין המדובקים מב' עורות

יום ה' י"ט שבט תקנ"ד ל"נ"ש

אבן הוזהר, כעצם השמים לטוהר, ה"ה המאה"ג ומופלג בנש"ק נ"י ע"ה מו"ה אלכסנדר נ"י אב"ד דק"ק סערדאהעל יע"א⁸.

דפח"ח ע"ד בתי התפילין הגיעוני, מטיבותיה דמר איזה לדעת מאיזה טעם פסלתיים. ומה אדע אשר לא ידע כת"ר, הלא דברי בעל התרומה [סי' רה] ידועים שסיים ש'טוב ונכון לעשותם מעור אחד', גם דברי הב"ח [או"ח סי' לב ס"ק כא] שהחליט לפוסלם אם לא נעשו מעור א' שכן נוהגין בכל גבולי ישראל; הרי שמנהג תפילין הללו חדשים מקרוב באו, זולת המג"א [שם ס"ק נב] שהביא דברי האגודה [מנחות לב.].⁹ ודברי תוס' מנחות דף לב. ד"ה דילמא להשלים, לחד תי' דלשם מהני תפירה במזוזה. וכבר כתב ב"י ביו"ד סי' רפח שהרמב"ם [הל' תפילין פ"ה ה"א] חולק על דברי תוס' אלו, ופסק כוותיה שם בש"ע [סעי' ד].

ובסוטה דף יח ע"א כתבו תוס' להדיא דלא מהני תפירה בגט ומזוזה, יעיי"ש דמזוזה וגט חד דינא אית להו. וכן פסק בהגה בא"ע סי' קל [סעי' ז] על שם הא"ז [ח"א סי' תשטו]. ומכ"ז נראה שהתוס' עצמם מסקנתם דלא מהני תפירה¹⁰. ואין לומר כמ"ש בית שמואל שם לחלק בין תפר מקודם הכתיבה לבין תפר לאחר הכתיבה, דזה אינו¹¹, שעל כרחק מ"ש התוס' במנחות דמהני תפירה היינו אפי' בתפירה אחר הכתיבה, שהרי כתבו לפרש לשון הקונטרס וז"ל "שאם חסרה מזוזה שיטה אחת, אי לאו דאין מורידין היו נוטלין שיטה אחת מס"ת ותופרין (דתופרין) במזוזה" עכ"ל. ולשון זה א"א לפרש רק בשכבר נכתב קצת בס"ת ומדבקו, דליכא למימר דמיירי

7. נפלה טעות בנדפס. יום י"ט שבט בשנת תקנ"ד חל ביום ב'. וראה מה שכתבנו ע"ז בנספח רקע לסי' זה בהערות. 8. ר' אלכסנדר בנו של ר' רפאל מייזליש (מח"ס תוספת שבת) כיהן ברבנות בסערדאהעלי ולאח"כ ברעכניץ עד יום מותו (תקע"ט). הוא התכתב עם שאר גדולי דורו, ביניהם הנודע ביהודה (ראה מהדורא תנינא או"ח סי' יט) והחת"ס (ראה או"ח סי' צ; יו"ד סי' שמח), ורבינו (ראה מקל נועם מכתב לב). 9. עי' מה שכתב רבינו בביאור מרדכי (ד"ה פ"ה בשני עמודים, מהד' עוז והדר אות נו) דמספר אגודה אין ראייה, שהוא לא הביא רק ב' תירוצים דתוס' ולא הכריע. אמנם באגודה שלנו לא הביא רק תירוץ הראשון דתוס' שתפרם זו בזו, וא"כ שפיר מוכיח מיניה המג"א, וצ"ע. 10. השוה לזה ביאור הגר"א (או"ח סי' לב סעי' לח). 11. ע"ע ביאור מרדכי (שם) שהאריך להשיג על הב"ש.

ודאי נודע הוא לכל¹³⁴. ולהרמב"ם צריך לומר
 דכל מה דאפשר לתקן מתקנינן, וצע"ק.
 ועדיין קשה לאביי דאוסר במנח בארעא,
 הא הוי לשמרן ושרי גם להניחן
 ויניח ידו עליהן להלכה ואין מורין כן, כדאמר
 רב אשי [מנחות שם]. וכבר כתבתי לעיל¹³⁵
 שמזה יצא להרמב"ם דאביי ס"ל לאסור
 לשמרן¹³⁶ מדינא, והיינו מדרבנן. מעתה
 נתבררו השיטות על מכונם בעזרת השי"ת.

סימן ד

ע"ד מי שמנהגו שלא להניח תפילין בחוה"מ שנתאכסן בק"ק
 שמניחין, ומתפלל בבית הכנסת שלהם, אם מותר לו שלא
 להניח, ואם יש בזה משום אגודות אגודות

שאלה¹³⁷:

ב"ה. רב נהוראי, אריה דבי עילאי, אישור
 כולל ואישור מוסיף, ומלמד דעת בת אחת
 לרעב ונקשה¹³⁸, רבה דעמיה מדפנא
 דאומתיה, תורתו תורת משה, אהליו אהל
 המדע והחכמה, חריף ומקשה, שקיל וטרי
 בש"ס עם כל טעמי ופירושי, הלכתא כותיה
 כמר בר רב אשי, לא פסיק פומיה מגרסא
 ומחדש חידושי, נהרין ליה שבילי דשמיא
 ובקי בהדי כבשי, נוראתיו למלל פה לא
 יחשה, דין הוא הדר אנביה, שפיר עפיה¹³⁹
 ושרשיה, הרב גדול מעוז ומגדול, פאר הדור
 והדרו, טהור נזרו¹⁴⁰, הגאון כמוהר"ר מרדכי

134. רבינו קיצר בכאן, ועיקר הכונה דסתם לשמרן נודע הוא לכל שעושה כן מכח שמירה, וכמו שכתב
 רבינו לעיל בסמוך, וע"כ ס"ל לרמב"ם דמורין כן לרבים, עי' הערה לעיל. 135. לעיל (ד"ה שם דתניא
 ושמרת). 136. ר"ל להניחן לשמרן, אבל לקיימן מותר. 137. השאלה הנוכחית מר' אברהם ריג'ו
 נדפסה מכת"י שלא ראה אור (אוסף שבדרון ספה"ל). ר' אברהם חי ריג'ו היה אב"ד בעיר גוריציאה,
 איטליה, ותלמידו של ה'פחד יצחק'. הוא עמד בקשרי ידידות עם רבינו, ומקצת מחליפות המכתבים
 שביניהם שרדו (הידידות נמשכה גם לאחר מותם, ובנו של ר' אברהם הנ"ל, המכונה יש"ר מגוריציאה, עמד בקשרי
 ידידות עם ר' נפתלי בנעט בנו של רבינו). ר' אברהם שיגר מכתב הזה לרבינו בשנת תקפ"ה, שנה שבה
 חל ערב פסח להיות בשבת, ובו מצורף שתי שאלות. א. ע"פ שחל בשבת מה דינו לגבי סעודה
 שלישית. ב. מה דינו של בן ספרד שמתפלל עם בני אשכנז, אם צריך להניח תפילין בחוה"מ נגד מנהגו.
 השאלה יצרה שתי תשובות נפרדות. רבינו ענה לו מקודם על שאלה הב', וכשבוע לאחר מכן ענה לו
 על שאלתו הראשונה. התשובה הב' נדפסה בהר המור ס' ו, ובמהדורתנו תמצא זה בס' כח.
 138. ע"פ ישעיה ח, כא. 139. ע"פ דניאל ד, ט. 140. ע"פ במדבר ו, יב: "כי טמא נזור".

סימן ה

על ייחוסו של הספר 'בשמים ראש'

איש אשר השליטו אלקים בכל ביתו נאמן¹⁸⁵,
 אין הדור יתום ולא ישראל אלמן¹⁸⁶,
 כל עוד¹⁸⁷ רַד עַם אֵל וְעַם קְדוּשִׁים נֶאֱמָן¹⁸⁸,
 מופת הדור וצנצנת המן,
 הגאון המובהק נ' וע"ה כש"ת מו"ה צבי הירש נ'
 אבדק"ק בערלין יע"א וכאל"ש.

האזוב אשר בקיר¹⁸⁹ מקרקר קיר חרש¹⁹⁰, כצאת השמש בגבורותיו.

מתרצה פנים אל הארץ אשר בלבנון¹⁹¹ ולבו
 אליו ישית.

אבי כל יושבי נְטָעִים לחוצבים ולגודרים¹⁹⁹.
 יבחן אבי! נשיא אלקים בתוכינו¹⁹²,

אין פרץ ואין יוצאת²⁰⁰ אשר לא יעירהו
 קנאת ה' צבאות כאיש גבור,

גלת¹⁹⁵ הכותרת¹⁹⁶ ומנורה הטהורה,

יריע אף יצריח ועל אויביו יתגבר²⁰¹.
 ממנו פנה ממנו יתד¹⁹⁷ וכל אבן יקרה,

הוא הארץ האדיר וגפן אדרת²⁰²,

עץ החיים ועץ הדעת יחד חוברת.
 אל מול פנינו¹⁹⁸ יאירו נר מצוותיו ואור
 תורותיו,

185. ע"פ במדבר יב, ז. 186. ע"פ ירמיה נא, ה. 187. תוקן ע"פ נוסח התשובה שהועתקה ב'שי
 למורה' (מכאן ואילך ש"ל), ונוסחת ר' שלמה רזונטל ב'אוריית' (מכאן ואילך ש"ר). ובהעתק פרשת מרדכי
 (מכאן ואילך פ"מ) איתא: בכל עוז. וההשוואה להושע יב, א מעדיפה את נוסחת ש"ל וש"ר. הקטעים
 שהושלמו ע"פ ש"ל או ש"ר כתובים באותיות מוטות. וראה מה שהארכנו ע"ז בנספח רקע לסי' זה.
 188. ע"פ הושע יב, א. 189. ע"פ מלכים א ה, יג. 190. ע"פ ישעיה טז, ז; כב, ה. 191. ע"פ מלכים
 ב יד, ח-ט. 192. ע"פ בראשית כג, ו. 193. ע"פ יחזקאל כח, יד. 194. מגזרת 'פעת'. הווה יחזקאל
 כח, ז. 195. תוקן ע"פ ש"ר וש"ל. וראה מלכים א ז, מא. 196. ע"פ מלכים א ז, מא. 197. ע"פ
 זכריה י, ד. 198. תוקן ע"פ ש"ר וש"ל, ובהעתק פ"מ איתא: פניו. 199. ע"פ דה"י א ד, כג. ועי' ב"ב
 צא, ב. 200. ע"פ תהלים קמד, יד. 201. ע"פ ישעיה מב, יג. 202. ע"פ יחזקאל יז, ח.

ולפ"ז אין צריך לומר דראב"ד פוסק כרבה ואינו מחלק בין בחיבורין לשלא בחיבורין, דבלא"ה הא דשלא בחיבורין מוסיף טומאה לאחרים הנוגעים בו הוא לענין טומאת שבעה, והרי אין לנו אפר פרה ונשארם הכל בטומאה; אלא שמתחילה נקט הראב"ד העיקר דין כרבה, ושוב הוסיף בכהנים האידנא וכו'⁴⁸⁷.

אך גם לפ"ז פשוט וברור דאין לסמוך ע"ז להתיר, דהא יש לחוש שמא במהרה

יבנה המקדש ואז יש איסור דאורייתא בהוספת טומאה⁴⁸⁸, ומצינו כן בעירובין דף מג. בנדר מיין ביום שבן דוד בא וכו', ובתענית דף יז. לענין שתויי יין. והא דקיי"ל שם קלקלתן תקנתן, היינו התם דאין שם איסור בשתיית היין רק שלא יכלו לעשות העבודה אח"כ, אבל כאן עכ"פ עבדי איסורא בתוספת טומאה אם יבנה במהרה המקדש ונזכה לאפר פרה, אלא על כרחך דלא אמר הראב"ד דבריו רק לענין עונש ולא לענין איסורא⁴⁸⁹.

הרמב"ן (שם) שמקשה על הראב"ד ממס' שמחות, ולרבינו מיושב הראב"ד על נכון. וע"ע שואל ומשיב (שם סי' שז) שתמה על הרמב"ן איך לא עלה על דעתו לומר דשאני האידנא שאין לנו אפר פרה, יעו"ש. ⁴⁸⁷ ר"ל ולמסקנתו אין אנו צריכים לזה דקיי"ל כרבה, דאף לרב יוסף דמחלק בין חיבורין ושלא בחיבורין כהנים האידנא מותרים להיטמאות דהא אין לנו אפר פרה. ובאמת המעיין בסמ"ג הנ"ל יראה דר"ת לא כ"כ רק לשיטת ר"ע (שם איתא ר"ט ע"פ גירסת הירושלמי נזיר, אבל במס' שמחות מחלפתא שיטתיהו, ע"י הערה לעיל שהעתקנו הלשון, ועי' רא"ש הלכות טומאה שם) שפוטר בו ביום, אבל לשיטת ר"ט שמחייב גם בו ביום לא אמר. והסברא בזה לכאורה הוא, דלשטת ר"ט מה איכפת לן דהאידנא ליכא אפר פרה, הרי גם בו ביום דליכא הוספת טומאה מחייבים ר"ט ורב יוסף, וע"כ דלא חיישו לכל זה, א"כ גם האידנא ליחייבו. ומ"מ לא קשה מידי על רבינו, דרבינו ס"ל שגם שטת ר"ט ורב יוסף מיוסדים על סברא דריבוי טומאה, דסבירא להו דגם בו ביום שייך הוספת טומאה באם נגע בו אחר, וכמו שביאר רבינו לעיל ע"פ הירושלמי דכשנוגע בו מוסיף טומאה לגבי אחרים הנוגעים בו שטמאים טומאת ז', וא"כ כ"ז לא שייך רק בזמן שהיה להם אפר פרה והיה נפק"מ בין טומאת ערב וטומאת ז', אבל האידנא דאין בכל זה שום נפק"מ דהא דיינינן ליה כטומאה אריכתא (וכלשון השואל ומשיב שם), א"כ גם לשיטת ר"ט לא שייך לחייבו משום לא יטמא. וכ"כ בשו"ת דבר משה (שם), ע"ש שהקשה מזה על עצם הבנת שואל ומשיב בדעת הראב"ד, ורבינו נשמר מכל זה כאן. אבל ר"ת כנראה מפרש סברת ר"ט באו"א (דהיינו דמה שאמרו בירושלמי דבאם נגע בו אחר מוסיף טומאה לגבי אחרים בטומאת ז' אינו רק סימן להורות שבנגיעת המת ניתוספה טומאה באיכותו של הטומאה, אבל לא משום שנתרבה כלום בכמות הטומאה, שהרי בו ביום אינו מוסיף כלום במניינו לגבי טומאת עצמו, אלא הטעם שמחייבים בו ביום הוא משום שמוסיף טומאה באיכותו, ולגבי זה לא איכפת לן במה שאין לנו עוד אפר פרה, דהא מ"מ גם בזה"ז מוסיף טומאה באיכותו), וע"כ לא כתב דבריו אלא לדעת ר"ע שפוטר בו ביום. ⁴⁸⁸ וכ"כ במנח"ח (שם), בשו"ת דבר משה (שם). ועי' אבנ"ז (סי' תסו אות ב-ג) מה שדן בזה. ⁴⁸⁹ וכן מסיק בשואל ומשיב (שם סי' שה), ובשו"ת דבר משה (שם סי' כו) וכמסקנת הדגול מרבבה; וכ"כ בשו"ת חת"ס (שם סי' שלה, שלט. אלא שמסופק אי הוי איסור מדאורייתא או דרבנן), מנח"ח (סי' רסג אות יח), אבנ"ז (י"ד סי' תסו, תסח). ובאמת כן מבואר להדיא בחידושי רמב"ן (מכות כא, א. ולכאורה מצא כן בהשגות הראב"ד על הרי"ף סוף מכות, וכן הוא בתמים דעים, ע"י הערה ריש הסימן). אבל ע"י שו"ת רעק"א (מהדו"ת סי' יח) שדייק מלשון הראב"ד דכל דבריו קאי גם לענין איסור, ודייק כן ממאי דמסיק הראב"ד בסוף דבריו שם דבזה"ז ליכא טמאי מתים, ואם נאמר דמיירי רק לענין

סימן כח

בענין איך לצאת ידי חובת סעודה שלישית בשבת שחל בערב פסח

נ"ש יום ה' ד' ניסן תקפ"ה¹⁰¹¹ (תקפו"ל).

טהור לב, חן שפתיו יצמיחו דעת ותבונה להבין ולהורות אלקים צרופה עדותיו חוקותיו, גבר חכם בעוז יתהלל במשרים קהלת ישורון ק"ק גוריציא, והוא עומד עליהם מטה עוז, כבוד הרב המופלג מו"ה אברהם ריגיון¹⁰¹² נר"ו, וכאל"ש יא"ט¹⁰¹³.

ע"ד סעודה שלישית בשבת שיש בו ערב פסח, איך לצאת ידי חובתו. מבואר בס"י תמד [סעיף א בהגה] דמן סמוך למנחה קטנה אי אפשר לעשותה כלל רק בפירות ובשר, אבל קודם סמוך למנחה קטנה יש לו לקיים סעודה שלישית במצה עשירה, רק לדידן דמחמירין כר"ש¹⁰¹⁴ דגם מי פירות לחודיה הוה ליה משקה ממהרין להחמיץ, על כן לעולם אי אפשר רק בפירות ובשר.

ומוכח מזה¹⁰¹⁵ דאפי' כשיעור ביצה דיוצא בו ידי חובת סעודה בשבת, ג"כ

אסור לאכול מן סמוך למנחה ולמעלה, ואע"ג דשיעור כביצה מקרי רק אכילת ארעי לגבי סוכה בס"י תרלט [ס"ב], ושרי לאכלה חוץ לסוכה, מ"מ מקרי לגבי סעודה שלישית בערב פסח סעודת קבע. אך למה שכתב במג"א ס"י רצא [סק"א] דבעינן לסעודה שלישית מעט יותר מכביצה, יש לומר דכביצה באמת שרי. ולא קשה איך יתכן דכביצה שרי ולא חיישינן שלא יאכל מצה לתיאבון ואינו משביע, ומעט יותר יהא אסור וחיישינן שישביע ולא יאכל לתיאבון; משום דכל מידות חכמים כן הוא לקבוע חק לדבר

1011. תוקן ע"פ התאריך המופיע בכת"י, שאלת ר' אברהם רג"ו (ראה לעיל סי' ד). וראה ההערה שם בתחלת השאלה. 1012. כך צ"ל. ובמקור: 'ריביוו'. 1013. נדצ"ל: יא"ק (יברכהו אלהי קדם). רבינו משתמש בכינוי הנ"ל במכתביו הרבה, ראה לדוגמא סי' ל. 1014. נראה דצ"ל רש"י, דהוא ס"ל (פסחים לו, א ד"ה אין לשין את העיסה) דמי פירות מחמיצין. ובמנהגי מהרי"ל (ערב פסח אות טו) כתב דאין מקילין במי פירות ד'הלא ר"י לא רצה לעשות הלכה למעשה שלא כרש"י. וכן פסק הרמ"א (סי' תסז ס"ד) דאין נוהגין ללוש במי פירות, וכתב הפרי מגדים (א"א סק"ד): "יש הרבה טעמים והיותר נכון לחוש לדעת רש"י, מי פירות לבד נוקשה הוה, וממהר להחמיץ יותר ממים". 1015. ר"ל ממה שכתב המחבר (שם) דמסמוך למנחה קטנה א"א לאכול מצה עשירה (מפני שצריך לאכול מצה לתיאבון), מוכח דאפי' כשיעור

רקע לסימן ה'

בתשובה זו נסובים דברי רבינו אודות הספר 'בשמים ראש', אשר חולל פולמוס נרחב בעולם התורני בזמנו. נבוא כאן לתאר את עיקרי הפולמוס ופעלו של רבינו בענין זה.

הספר 'בשמים ראש' יצא לאור בשנת תקנ"ג על ידי ר' שאול ברלין (להלן רש"ב), בנו של הרב צבי הירש לוין. משפחתו היתה מצאצאי ה'חכם צבי', וממשפחה זו יצאו רבנים גדולים ומפוארים שניהנו בגרמניה ובשאר קהילות אירופה. אביו התמנה לרב בלונדון ומאוחר יותר בברלין, ועשה לו שם ויד בבקיאותו בתורה, בחכמת הדקדוק ובשאר חכמות, ונחשב מגדולי גרמניה בזמנו, וכן עמד בקשרי ידידות עם רבני דורו.

רש"ב נולד בשנת ת"ק (1740), ומצעירותו כבר נודע כבעל כישרון עצום. בגיל עשרים ושמונה כבר יצא שמעו למרחוק ונתקבל לשמש כאב"ד בפרנקפורט דאודר (פפד"א), והיה נראה כי עדין לגדולות. אולם בשלב מסויים החמיץ והתחבר למשכילים מעריציו של מנדלסון, דוגמת דוד פרידלנדר ויצחק סטנוב אביר הזיפנים, בקולמוסו השנון פרסם את דעותיו בכתב העת המשכילי 'המאסף'. וכן תמך במשכיל נפתלי הירץ וויזל מחבר ספר 'דברי שלום ואמת', וכתב חוברת להגנתו בעילום שמו. כמו כן חיבר כמה קונטרסים ויצירות סאטיריות בעילום שם נגד הרבנים², אותם חרף ונאץ בצורה מזעזעת, וכן לגלג וזלזל ללא הרף בדרכי חייהם של קהילות החרדים, ואף חיבר חיבור קנטרני נגד ספרו של החיד"א 'ברכי יוסף'³. רש"ב הסתיר ברבים את דעותיו המשכיליות, כך שמן השפה ולחוץ היה נוהג כאחד מן הרבנים, אך בסתר התחבר למשכילים שהתנגדו לרבנים בפרט ולקהילות החרדיות בכלל ושפכו עליהם בוז. כנראה שגם אביו של רש"ב לא היה מודע לחייו הכפולים של בנו, כיון שכלפי חוץ היה מראה פנים של צדקות ויראת שמים.

1. חלק מהרקע לסי' ה שאנו מפרסמים כאן כבר נדפס בקובץ ישורון (כרך מה, תשפ"ב, הרב יוסף ארי' הלוי, "מהר"ם בנעט והשפעתו על פולמוס בשמים ראש: השלמות לשו"ת פרשת מרדכי סי' ה", עמ' א"ז-א"נ). הרקע לסימנים נסדרו לפי סדר השנים שבהם נכתבו - התשובות - ע"י רבינו. 2. לרשימה שלמה על כתביו וחיבוריו (רובם נדפסו בעילום שם) ראה מ"ש סמט (קרית ספר תשכ"ח, "ר' שאול ברלין וכתביו"). 3. השגות רש"ב על הברכי יוסף נדפסו בעילום שם, וזהותו לא היתה ידועה להחיד"א שהגין בעד הבשמים ראש כמה שנים לאחר מכן. הקונטרס לא נתקיים בשלמותו, ונודע לנו אודותיו בעיקר מתגובות החיד"א עליו בספרו מחזיק ברכה, ראה מ"ש סמט (שם עמ' 2-431).

לא נמנע מלצטט אותו, ומובאות רבות לב"ר נמצאו בכתביו בלא הסתייגות, גם בנו ר' שלמה איגר הלך בעקבותיו⁵². וכן הפתחי תשובה⁵³, הבן איש חי⁵⁴, מהרש"ם מברעזאן⁵⁵, השתמשו בו וציטטו ממנו רבות להלכה.

גישה נוספת מצינו אצל חלק מהאחרונים, שעל אף שהיו מודעים לכך שחלק מן התשובות זויפו, וגם הבהירו שאין לסמוך על החיבור כולו, מ"מ לא נמנעו מלצטט אותו כשמצאו בו סמך לדבריהם. בין הנוקטים בגישה זו יש למנות החיד"א⁵⁶, הבית אפרים⁵⁷, הבית מאיר⁵⁸, השואל ומשיב⁵⁹, מהר"ץ חיות⁶⁰, ר' דוד זינצהיים⁶¹, הדרכי תשובה ומנחת אלעזר⁶², ר' דוד צבי הופמן⁶³, והאור שמח⁶⁴.

מעניין לציין, שאף שהחיד"א קיבל מתחילה את הערעורים שיצאו על הספר ב"ר, לאח"כ שינה את דעתו וכתב דאח"כ לא אסדהותיה דאביו שהספר תמים כתיב ביה ולא חלו בו ידים כלל⁶⁵. עכ"ז עמדתו של החיד"א נותרה מעורפלת⁶⁶. כפי הנראה

52. לדוגמא ראה גליון מהרש"א ליו"ד סי' קנז ד"ה ובעבודת כוכבים. **53.** לדוגמא ראה יו"ד סי' קפז אות כ; קצ אות ט, ועוד שם מובאות רבות. **54.** בספרו רב פעלים מובאות רבות. **55.** בחיבורו דעת תורה וגם בתשובותיו מובאות רבות. **56.** בספרו 'ועד לחכמים' (דפוס ליוורנו, תקנ"ו, ח"א ריש מערכת בית) כתב שנמצאו בו דברים זרים ואפשר דתלי בוקי סריקי בגדולים, וע"כ אין לסמוך עליו, וכ"כ בספרו 'טוב עין' (סי' יח אות ט). ואעפ"כ לא נמנע מלצטטו לאורך הספר וגם להביא ממנו סעד לדבריו. **57.** ביו"ד שאלה עו מביא ממנו ראייה, אבל בחו"מ סי' ט הוא דוחה אחת מתשובותיו. **58.** ראה מה שכתב באו"ח סי' תנג, סעי' א שהתשובה בב"ר סי' שמח בודאי לא יצאה מפי הרא"ש, ואעפ"כ לא נמנע מלהביא ראייה ממנו בס' תסב, סעי' ב. **59.** ראה שואל ומשיב תניינא (ח"ב סי' נה); הגהות יד שאול ליו"ד סי' שמה (במהדורת פריעדמאן נדפס בילקוט מפרשים). אבל ראה קמא (ח"א סי' קעז) שכתב שאף שיש מקום לפקפק בב"ר מ"מ שמח בכך שכיוון לדבריו. וע"ע חמישאה (סי' לח), וכן יש מובאות רבות בתשובותיו. ובקמא (ח"ג סי' ריז) גם הגין בעד תשובה אחת שבב"ר וכתב שלא זויף. **60.** מובאות רבות בכל ספריו. ובעיקר ראה דבריו ב'מנחת קנאות' בהערות (כל ספרי מוה"ר"ץ חיות, עמ' תתרכט) שמנסה ליישב את תשובת הב"ר שמתיר הקטניות עם המנהג שלנו, ומשמע שסבר שהם מיוחסות להרא"ש בצדק. אבל שם בהערות (עמ' תתרי) מוכח שהיה מודע קצת לערעורים על הספר, ואכן שם דוחה תשובה אחת בב"ר אודות היתר החיתון עם הקראים. **61.** בספרו יד דוד מצטט ממנו הרבה, אף שהיה מודע לערעורין שיצאו עליו (ראה פירושו לפסחים נט, א). **62.** ראה דרכי תשובה (סי' קפז סקמ"ה) שכתב דמסתפינא להעמיד יסוד על הב"ר זולת כשיש עוד סניף להתיר, וכעין זה כתב בס' קפה סקכ"ח, וכן מצטטו פעמים הרבה בהסתייגות. וע"ע מה שכתב בס' קנז סקל"א. גם בנו הלך בעקבותיו, ראה לדוגמא מנחת אלעזר (ח"ג סי' מה וסי' מז) ונימוקי או"ח (סי' נח סק"ב), ומ"מ גם הוא לא נמנע מלצטטו בתשובותיו, ולהביא ממנו סעד לדבריו. **63.** ראה שו"ת מלמד להועיל ח"א או"ח סי' ס. **64.** ראה חידושי רבינו מאיר שמחה (ח"ב סי' נט), ושם בהערות ציינו לכת"י שבו כתב שחלק מן התשובות בב"ר מיוחסות לקדמונים בצדק (ומינה שיש גם תשובות שאינם מיוחסות בצדק). אבל ראה השגתו לב"ר סי' שכה (שם סי' נט. העתקנו לשונו בס' ה בהערות) שם נתן מקום למערערים, ומשמע מדבריו שסובר שכל התשובה מזוייפת. **65.** כ"כ ב'ועד לחכמים' ח"ב (נדפס ביחד עם 'שם הגדולים' ח"א, דפוס ליוורנו, תקנ"ח, ריש מערכת בית), וב'מראית העין' (ליקוטים,

ליקוטי פסקים ומנהגים מרבינו

(לבד מפסקיו הרבים שנדפסו בספריו 'ביאור מרדכי' על מסכת ברכות,
פרק ערבי פסחים, הלכות ציצית ותפילין)

נערך ונסדר ע"י נכד המחבר הרב יוסף צבי בנעט שליט"א
מו"ל ספר 'מהר"ם בנעט על חג הפסח'

א. כשאין לוי בבית הכנסת, הורה שיצא הכהן מבית הכנסת כדי שלא יצטרכו לקרותו פעמים¹.

1. עי' שו"ע או"ח (סי' קלה ס"ח). המקור הראשון לפסק זה הוא בשו"ת יהודה יעלה (או"ח סי' מה). הרב שמעון אלבינגער אב"ד ווראדיש שאל דעת מהר"י אסאד תלמיד מובהק של רבינו על זה ע"פ מעשה רב שראה, וז"ל מהר"י אסאד: "על דבר כהן שידוע שאין לוי בבית הכנסת אם ראוי שיצא הכהן מבית הכנסת קודם קריאת התורה בכדי שלא יצטרך לברך שני פעמים, ושכן ראה מעשה רב בבית רב מרן הגאון הקדוש רשכבה"ג מהר"ם בנעט זצוקללה, ונזכר מעלתו לברר כן הלכה כדרכו בקודש... הנה תוכן דברי פאר רום מעלתו להיות הרמב"ם וסייעתיה ס"ל ברכה שאינה צריכה איסור דאורייתא היא, אבל מ"ע וקדשתו להרמב"ם לטעמיה רק אסמכתא וכו', א"כ ודאי ראוי שלא לגרום ברכה שא"צ אם אין לוי בבית הכנסת, וראוי לכבד לכהן הוצאה והכנסה ויצאו כולם הכהנים קודם הקריאה, ותוס' והרא"ש שכתבו דיברך הכהן גם שני פעמים במקום לוי אזלי לטעמם דס"ל גם ברכה שאינה צריכה רק איסור דרבנן היא, והם אמרו...".

לאחר שמאריך בדין דוקדשתו וברכה שאינה צריכה הוא מסיק "נ"ל להלכה ולמעשה לקרוא לכהן לכתחילה, ואם מרנא ורבנא הגאון מהר"ם בנעט זצוקללה נהג כאשר מעלתו ראה אצלו, אני בער לא אדע סודו ונימוקו מאיזה טעם עשה כן. ואני לא ראיתי כן ממנו במשך השנים רצופים שיצקתי מים על ידי הקדושים זיע"א אם כי לא ראינו אינו ראיה, והנראה לע"ד כתבתי".

בנו של מהרי"א, הג"ר אהרן שמואל אסאד מק"ק ניקלשבורג, ג"כ ידע על מעשה רב הנ"ל (מסתבר שכבר אז היה מודע לשאלתו של ר"ש אלבינגער שנשלחה אל אביו, אבל ראה לקמן מה שכתב בזה בשו"ת דברי אפרים אליעזר), ושאל את דעת הגאון מהר"ם שיק (תשובות או"ח סימן סא) על זה שהשיבו: "על דבר אשר נשמע בקהלתו שהרב המנוח הגאון הגדול מוה"ר מרדכי בנעט זצוקללה פסק שאם אין לוי בבית הכנסת וצריך לקרוא הכהן ב' פעמים, שטוב לומר לכהן שיצא חוץ לבית הכנסת, ומעלתו נ"י רצה לומר דזה תליא אי המברך ברכה לבטלה הוי איסור דאורייתא, ואי חיוב להקדים לכהן הוא דאורייתא או אסמכתא...".

וראיתי בב"ח סוף סימן קמג שכתב דהא דאחד קורא וחוזר וקורא, אם אפשר לא נכון למיעבד כן, עיי"ש. ונראה דלא משום חשש ברכה לבטלה, אלא משום דבעינן תקנה כמו שתיקנו דדוקא ה' או ג' או ז' גברי. ואם כן אפשר שמטעם זה חשש הרב הגאון מוה"ר מרדכי בנעט זצוקללה הנ"ל ואמר לכהן שיצא. ומכל מקום הא כבר כתב המג"א בסימן רפב סק"ד דאפילו משום חסרון ניגון רשאים לחזור